

У наймах

Михайло Яцків

I

Літня ніч. Місяць світить так ясно, що можна би мак збирати. Небесний дзвін гомонить глухо у просторі — ледве чуєш його... Тіні садів полягали, як гурт сонячних марев. Квіти і зелень дихають свіжими пахощами. Садові затишки приваблюють молодість. На покосах блищить роса. Павутиння нависло з легенькою мрякою. Навколо села дрімає ліс.

Пастушка Олена вже третю ніч спати не може. Лежить на сіні серед току, а сон не приходить. Накривається з головою й затуляє вуха, але даремно. Упертий шум у її вухах. Одна думка не дає їй спокою. Досі вона не мала що своїх чобіток, хоч уже кілька років у наймах неволиться. Газдиня лише дорікає, а справити нічого не хоче. Взимку, як треба гнати худобу до пійла або принести води, дають їй старі великі чоботи. Вони такі важкі та незграбні, що скільки їх взувала, стільки просила бога, щоб дочекатися літа і подбати за нові. Тепер, улітку, за худобою збирала ягоди і гриби та передавала їх бабусею до міста. Має вже більше чотирьох левів.

Завтра відпуст[1] у містечку. Вона дасть Дмитруневі шістку, аби пас за неї худобу, а сама попроситься у газдині до шевця. Чобітки, нові-новісінькі, дуже їй в думку вбилися... Виринають із темного лісу, оповитого димом, і всміхаються, моргають до неї блискучими підківками, лиш майне попри хати і стареньку церкву. На цей раз дочекається. І то сама собі їх справить, ніхто не сміє їй випоминати. Як любо носити те, що придбане своєю працею!..

Думаючи не раз про чобітки, не помічала навіть, як її кололи будяки, як ожинники дряпали руки, як боліла спина від довгого схиляння.

А тепер в її голові думка думку жене, і в кожній — вона в чобітках. Вечорниці... Скрипка щебече, сопілка розважає. Спів лунає, гарячі лиця йдуть кругом. Стефан — о, як за ним дівчата зиркають! — шукає Олени та співає весело:

Ой затну я раз дуба, дубом поколишу,
Бідну собі візьму в танець, а багацьку лишу.
Бідну собі візьму в танець, а багацькій дивно:
Вона її заступила аби ї не видно.

Небіжка мати оповідала їй про трьох голубів-віщунів, що знають долю чоловіка... Місяць ховається за ліс, голуби летять, граються в сріблястих хвилях. Вкінці залопотіли крильцями і пропали.

II

Сонце гріє, збіжжя леліє, зелень пестить око. Олена квапиться через гайок. Ліщина зачіпає її, скобоче віткою, сполохана пташка зафуркотіла у кущі, ящірка шелеснула листком. Дорогою йдуть та їдуть люди, пастухи гомонять по пасовиськах. Джмелі та бджоли бринять по узліссі. Олена то ховається в холодку, то виринає на сопці і лишає

село в долині.

В містечку повернула до знайомого шевця, дала гроші, він узяв міру й обіцяв, що за тиждень чобітки будуть готові.

В містечку — гамір. Купці повиносили крам і порозкладали на столах та прилавках. Міняться жіночі хустки, перкалі, стьожки та заполоч. Жінки та дівчата тиснуться коло краму, мов бджоли коло квіток. В Олени лишилося ще трохи грошей, але вона, хоч голодна, віддала їх за кусок перкалю в квітки. "Буде запаска, — подумала. — Волю три дні не їсти, а вбратися. Як я голодна, то ніхто цього не бачить, але як не вбрана, то скажуть: "Он, дивіться, пішла якась ледащиця".

Вступила до церкви. Тіснота. Вона ледве добилася до вівтаря богородиці. Матінка божа була красно прибрана, на шиї мала великі корали, на голові — золоту корону, кругом палали свічки, а сама веселилася з маленьким дитям. Обоє так привітно дивилися на дівчину, що вона аж сплакнула. Довго молилася і дякувала матері божій, що допомогла їй витривати в намірі. Коли вийшла з церкви, життя в містечку було вже в самім розпалі. З усієї околиці напливав народ. Старі, молоді, діти. Ці їдуть, ті — йдуть, деякі стоять і гуторять.

На вулиці хлопці обкидають один одного камінням. Коло будки з свічками двоє міщан вчинили сварку за те, що купець продав їм ті самі свічки, які вони за годину перед цим купили і віднесли були на вівтар.

Пищать дитячі пищалки та говкають погоничі. Дівчата в перкалевих спідницях і хустках; в капелюхах із строкатими китицями, молодики з вимащеними гривами бадьоряться, вимахують паличками, а дівчата показують заодно свої зубки. Там походжає бундючно панич із більшого міста, тут дячок, убраний, як піп, гордо відкланюється мужикові. Головною вулицею суне процесія серед хмари пилуки. Всі перевтомлені і мокрі від спеки.

Мужики також тут пхаються. "От ідуть люди, та й я йду". Кругом церкви і всередині повно народу. Одні посідали на мураві, інші — на лавах під липами або коло липи під мурами.

Перед церквою розташувались крамнички з шкаплірами, метеликами, хрестиками та іконами, книжечками, навіть продають оливу з "чудесної" ікони, що помагає "на біль голови і на гризь у серці".

Далі — розставилися у дві лави всілякі каліки та жебраки. Повиставляли страшно каліцтво, пхають його в очі пропанам та горлають охриплими п'яними голосами, як душі в чистилищі. Дві міщанки стоять осторонь, й одна шепче до другої:

— Чи видите, сусідко, он діти-каліки...

— Ага, а що?

— Та, знаєте, що старці самі виколують їм очі та ломлять руки і ноги, щоб люди мали над ними милосердя.

— О-о-о!

— Бігме.

— Не скрипи, як ворона в посуху, аде поділися зі мною, — пробуркотів один жебрак

до другого і штовхнув його під бік, аж той закусив губи.

— Ти, гречкосію! Що мене штовхаєш? Штовхнуло б тебе уві сні. Я з діда-прадіда на прошеному хлібі, а твій тато бігав за плугом, як пес.

— От, дивіться, сусідко. Такого навіть у поган нема. Де ж би публічитися[2] так при народі!

— Ой, так, Янова, у поган більша віра, ніж у нас.

Через подвір'я пошкандибав "ксьондз-місіонер". Відсапував важко, благословив вірних, що схилялися до його рук, усміхався та приговорював. Більші громадки пирскали перед ним, як плотиці перед щупаком, і давали йому дорогу...

Загриміла проповідь. Людські гріхи розбіглися, як коники перед косою. Слова посипались, як вода з лотоків: одні втікали, як зайці, другі пустились за ними навздогін, як хорти.

Але буйної молодості не спинить ніяка сила. На бічних лавках зиркають одне до одного молодята і переморгуються. В натовпі перед дверима зав'язуються знайомства, ідуть пристрасні шепоти. За церквою походжають молоді пари і воркують у теплі полудня.

На ринку "комедія" приманює сотні людей. Катеринка мугикає, дерев'яні ляльки крутяться, б'ють в бубни та вивертають дико голови. Скрізь прокльони, вигуки, гармидер.

Олена задивилася на "комедію" і забулася. Її очі затьмилися, личко блідне. Ляльки двояться і виглядають, як облізлі мерці. Вона кинула дивитися, а навколо неї такі самі ляльки заройлись. Блимають очима, вишкірюють зуби, витягають скостенілі руки. Вона губиться в тому мертвецькому заколоті. Млість вхопила її за серце. Отямилась і почала тікати. Мала дивну звичку задивлятися. Через те прозивали її забудькуватою...

III

Дорога в'ється під гору. Зливи поробили глибокі вибоїни по боках. Сонце парить, в'ялить траву. Карпати мріють, опорошені голубим сяйвом. Вниз опадають рівно царини жовтими, зеленими і білими лавами, на них — острови садів та верхи стріх, далі срібляста стьошка — ріка Бистриця, а за нею — містечко.

Олена напружує зір і слух, чи не помітить хоч одну людину, але не видно, не чути нікого. Зітхнула. Думки плутаються. Сама не знає, що сталося і чого їй жаль. Ні містечко зі своїм гамором, ні хати ґаздів не манять її.

Прийшла їй на думку Василяха. Тій вередливій ґаздині нічим не догодиш. Доброго слова від неї не вчуєш, лише сварку, побої та прокльони. Коби вже раз вирватись із того ярма! П'ять літ в неї вже без просвітку минуло.

Праця до пізньої ночі, а перед досвітом будять зі сну — така неволя. Пригадалися студені, понурі, сльотаві ранки, що стільки разів здавлювали їй груди. Якби ще півроку домучитися, а потім вона вирветься. Може, знайде ліпших ґаздів.

Пішла межами попри церкву на могилу матері.

Пополудні вернулася додому і погнала худобу у лази[3]. Опинилася в долині, за лісом. На горбку розклала вогонь і лягла коло нього. Ватра розганяє комарів і нудьгу, а

худоба любить близько неї пастися. Втоплена, озирається довкола. Покіс рівний, ясно-зелений. На ньому чисто обкошені кущі ліщини та чорного скоруха[4]. Далі горою підіймається ліс. Запах смеречини мішається з димом корінців та четини[5]. На другому березі — зруб. Коло порохнявих пнів розсипались кущі малини і бузини, а внизу розповзлися ожинники. З трави піднялись широколисті лопухи.

"Не знати, чи світ усюди такий гарний, як у нас. Відай, такого милого села ніде нема. Но знати, як там у інших краях..."

Одна корова проходить повагом, обнюхує землю навколо вогню, наставляє голову до пастушки та обганяється щохвилі від настирливих комах. Пастушка розвеселилася:

— Видиш, Сивушко, які мої ніжки бідні! Скільки-то ворогів на них настає. Колючки, каміння, а найбільше — комахня. Але буде ліпше, буду мати чобітки — такі гарні-гарні!

Задумалась і знову лягла. Не бачить нічого, крім багаття, не чує нічого, крім легкого шуму в передвечірньому повітрі. Дим пахне кадилом. Вогонь, мов місяць, приманує очі і сповиває забуттям. Дим звивається, як вовна.

Вечоріє. Сонце озолочує верхів'я смerek. По долинах, на берегах погейкують пастухи, лунають співи та сопілки.

Олена скликає худобу, стрибає за телятами і підганяє їх за дзвінком. Найстарша корова з дзвінком ідо повагом попереду. Олена прислухається, чи не лишилось ще яке теля в гушавині. Бородаті діди трясуться по кущах, русалка похитує буйним волоссям, а за срібним гребенем сипляться іскри. Вужі піднялись, як свічки, і тримають на головках самоцвіти. Зелень папороті роз'яснилася. Худоба вийшла з лісу. В ковбані рохкотять жаби, ближче озиваються кумки, за цариною шелестить осика і гомонить ще дзвінок. Нетлі бринять коло сонних яблуньок. Черв'ячки та хрущі ворущать тихенько травою, а по нивах і деревах дзижчить хор польових коників. Між сірими смужками жита маячить зелень тичкового гороху, бузини та садів. Польові копиці конюшини куняють рядами, а довкола села царює темний ліс. Срібні хмарки насуваються на місяць. Роса холодить здорово, ярич[6] нишпорить коло кертовини. Сіра хмарка посувається поза гребенясті верхи смerek і лишає їх на темно-синім небі. Смереки та кущі, розсипані за царинами, прибралися тінями і дрімають.

Олена пригнала худобу, поприпинала кожне на своє місце, ввійшла в хату. Василюху поралася коло вечері. Василь сидів на лаві, кутив люльку і дивився на горшки. Майстрував нині щось коло воза. Як і звичайно, займався легкою майстеркою. До важкої роботи був нездатний і лінивий. Худорлявий, рудий, повільний в їді і в роботі. Василюха заволоділа ним цілком. Боявся її, як вогню.

IV

Ледве світає, а ластівки вже дзюбонять по стріхах. Півні перекликаються. Вертаються пастухи з кінями. Свіжий холодок і хмарки на сході віщують погідний день. Стайня відчинена, худоба ще відпочиває.

Олена йде до хати за коновками. Відхилила двері і стала на порозі. Тут усі ще в досвітнім сні. По кутках тіні. Чорний кіт розтягнувся на припічку. В душній хаті чути лише рівномірні віддихи. Василюха розвернулася горілиць, худа, опалена, розхристана.

Довкола нахмареного обличчя розсипалося чорне волосся. Одну руку відкинула на край постелі і стисла кулак, наче надумалася когось ним почастувати. Дитина в колисці ворухнулася і, всміхнена, почала лебедіти крізь сон. Олена хитнула колиску, вхопила коновки і вийшла.

Сусід на дровітні коле поліно. З-під стріх виповзає лінивий дим. Кури починають гребти коло призьб. Телята озиваються, корови підтягують басом.

Олена набрала води, вмилася біля криниці і шепоче дорогою молитву. Коновки поскрипують химерно на коромислі. Ранні ґаздині виходять по воду і здоровкаються з Оленою.

Василиха встала люта. Буркоче щось, тягнучи на себе спідницю, миється і зав'язує хустку.

— Ти не виділа ґазди?

— Ні, — відповідає Олена.

Василиха пішла до корів. Олена принесла дров, затопила в печі і кинулась замітати хату. Василиха внесла дійницю і поставила на лаві.

Олена замітала уважно, але чула на плечах погляд Василихи, і він бентежив її, аж руки в неї тремтіли.

— А зігнутися не можеш? А он там, у куті, лишаєш барліг та гадаєш, що я буду за тобою замітати?

— Де — в куті?

— Ти вже осліпла!

Під лавкою лишилася стеблинка. Олена шурпула туди віником.

— Ну, ади, ади, що вона робить!.. Вона гадає, що я тут маю час гратися з нею!

Вхопила дівчину за волосся і поволокла під ослін.

— Ось тут, ось тут, сліпаку ти забудькуватий! — шипіла і товкла головою дівчини об ослін.

Дівчина кліпала очима і піддавалася стусанам з німою байдужістю. Вона боялася їх лише в першій хвилині, потім уже тратила пам'ять. Це траплялося кілька разів на день, через те вона була бліда і залякана. Не раз зривалася у сні і тремтіла всім тілом, мов у лихоманці.

Надійшов Василь, але як почув жіночий крик у хаті, сів на призьбі. Василиха вибігла.

— А ти де був цієї ночі?..

— Та як де? Таж спав у стодолі...

— Брешеш! Я була у стодолі, але тебе не було. Чекай, я тебе навчу. То все на мо-о-ї-й го-ло-ві-і, а ти-и будеш до Кривенької ходити!

Вхопила поліно і стала гріти ним чоловіка куди попало.

— Та бійся бога, жінко! Таж люди ззираються на покаяння!

V

Сонце підходить, розпорошує росу з запахами квіток у повітряне море. Листки і квіти розкриваються, а з їх обіймів будиться комахня і бринить. Білочка теребить у

кущі смерекову шишку. Над селом плаває яструб і заглядає на подвір'я. Поміж корови стрибнув заяць і помчав у млаки. Худоба сходить у розлогу долину. З одного боку — молодник, а з другого — ліс...

— Гоп, скіць, — ха-ха-ха!

— Ану, поборімся!

— Давай попід сили!

— Хай буде!

Хлопці змагаються.

— Ов, небоже, вгинаєшся.. Було ще трохи каші з'їсти!.. Було проковтнути держално від ложки або копистку, щоб мав чим запертися. Скільки таких силачів на одну чвертку йде!

Сміх довкола. Ті, що дивились, підняли колотнечу та біганину. Грались, як рій мотилів.

— А ти яку хату будеш мати?

— Таку, як Василь.

— А моя буде ще мудріша — така, як у Мошка!

— А моя ще краща — така, як у попа.

— Ходіть сюди, хлопці! Олена вже тут.

Гурт пустунів опинився біля неї. Вона розкрила здивовані очі.

— Ти чого посоловіла, як каня[7] на дощ?

Мовчала.

— А ти яку хату будеш мати?

— Дивилась в голубу далечінь.

— Биймо її, хлопці, вона не хоче сказати, яку матиме хату.

— Моя хата буде така, як цілий світ, — прошепотіла сама до себе і повела прутом навкруги.

— Ха-ха-ха! Дивіться, яка мудра!

— Зогріймо її, бо вона в такій великій хаті змерзне. Двоє схопили її за руки, інші наставились із прутами. Раптом залунало з-за кущів:

— Йой, хло-хло-о-о! Я тебе зогрію, то будеш мокрий!

Смаглявий парубчак вибіг, пустуни — врозтіч, він — за ними і періщив їх прутом.

— А пильнуй худобу, один з другим! А пильнуй худобу!

Степан вернувся задиханий і сів коло Олени.

— Ударив тебе, може, хто?

— Ні, але в голові шумить.

— Певне, Василюха знов...

Олена мовчала.

Парубчак догадався:

— А бодай її!

Степан вийняв з торбини кілька червоних яблук і дав їй. Сховала за пазуху, лиш одно тримає в руці. Вдивляється в нього напівсонно.

— Розчеши мене трохи, а я потім заверну тобі худобу.

— Дай гребінь.

Вийняв гребінь із ременя і схилився на її коліна. Поволі, в сонній задумі розчісує вона його темні, буйні кучері...

Потім шепоче по камінню співанку, трава ніжитья, листя леліє, мушки, метелики граються в повітрі. Польові коники сюрчать, синички дзьобонять і скачуть шпарко по гілляках, плиски[8] підлітають моторно, вряди-годи задзвенить дзвінок, у ліщині кує зозуля та стрекоче лускоріх[9], далеко в житі деркає деркач. В лісі воркують горлиці та дикі голуби, скигнуть каня. Смереки шепочуть таємно.

— Кажуть, що с такий час, коли дерева бесідують між собою.

— Та й я таке чула.

— А чоловік тоді — як вслухається, та її забуде про все, як дерево.

Олена задивилася на смереки і зітхнула.

VI

Через тиждень принесла бабуня чобітки. Олена не могла натішитися ними. Легкі, з м'якої шкіри, з блискучими підківками. Як взула їх, то й вища і краща стала. У чоботях безпечно. Ноги не проб'єш, а хоч об камінь зачепиш, то не болить. Але чобітки в неї — річ неабияка, буде їх взувати лише в крайній потребі. Ноги не сходяться, а чобітки можна швидко знищити. Завила їх у стару півку і сховала до комори. Справилася швиденько і стала меткіше поратися в хаті. Всміхалася до ґаздівських дітей, а найменше з них пестила.

Але Дмитрусь, що зависно дивився на її радість, обізвався:

— А тепер, може, схочеш свої шанувати, а наші будеш взувати?

— Е, до неї тепер без бука і не підступай, — додав ґазда. — Спаніла так, що годі...
От — гадає собі — не потребує вже нашої ласки.

Василиха загомоніла:

— Ну, ну, нехай роботи не робить, а з чобітьми пеститься, то я їй ті гордощі з голови вижену. Нехай лише зима прийде!

Дівчина спаленіла і вийшла з хати. В горлянці душив її жаль, сила і охота до праці відпали. Цілий світ став їй немилим.

VII

Настала зима. Голоси завмирили без відгомону, як в ямі. Одного вечора сказала Василиха:

— Олено, завтра вдосвіта підеш до міста по муку.

— Та в чім піду, коли ані загортки, ані спідниці теплої не маю!

— Не бійся, не вхопить тебе. Надворі пробирається, буде сонце.

— Ой, це сонце тепер, як мачуха!

— От не базікай, а йди вкладайся спати, аби раніш встати.

Олена подивилася тим дивним поглядом людини, яка щось прочуває. Зморена цілоденною працею, постелила собі на лаві і лягла...

Після півночі збудила її Василиха і веліла збиратися. Олена засвітила каганець,

одяглася, взяла з припічка мішок і гроші й хотіла йти.

— Чого надулася? Чому собі картоплі не візьмеш? Гадаєш, що тобі марципанів наставляю? А здула б тебе хвороба! Ади, взулася в ті капці та гадаєш собі: отут ти мені тепер під зап'ятком. А не діждеш! Помітуєш картоплею! Чекай, дідька з'їси!..

— Та візьми, візьми, бо ще скажеш, що тебе тут збиткують та їсти не дають, — пробуркотів Василь.

Олена взяла кілька барабоць, сховала їх за пазуху і вийшла.

— А вважай та скоро вертайся, — гукнула за нею Василиха. Загасила світло і лягла на постіль.

— Ото якесь, ні до бога, ні до людей... А найгірше за те її ненавиджу, що що їй не скажи, то мовчить, паче її заціпило.

Олена вийшла пригнічена. Картопля, хоч студена, пекла, але так гірко було, що їсти перехотілося. Ішла обережно, бо була ожеледь і пітьма; скільки разів зачепила об грудку, то аж під серцем їй боліло за чобітки. Час від часу нахилилася й оглядала, чи не роздерла.

Настав холодний ранок. На сході нависли хмари, мов брудні кусні льоду. Віяло від них холодом.

Дівчина йшла скоро, щоб розігрітися. Старий сіряк і хустку пронизував морозний вітер і колов, як шпильками.

Глянула на себе і заплакала вголос:

— От до чого я дослужилася між людей! А роби, а гаруй від досвітку до ночі, як чорний віл! Душу з тебе вигнати хотіли б, аби надсятеро розірватися, а подяка за ту працю яка? От кинуть будь-що їсти, мов собаці. І доробися тут, і дослужися! А бодай ти ніколи гаразду ні просвітку не зазнала, так, як я в тебе...

Холодний ранок збільшував жаль. Але вона не звикла плакати. Терпіла і мовчала. Утерши сльози, йшла задумана. Дивилася перед себе і почала пригадувати всіх людей, яких знала. Хто з них добрий, а хто пі. Майнули знайомі лиця. Бабунине щире: вона навчає все Олену і радить слухати ґаздів і бути терпеливою... Батько такий добрий і бідний. Степан — добрий. Та він щасливіший за неї. Хлопець усюди дасть собі ради. А інші люди... Одні байдужі, другі ненависні...

Дорога веде через ріку. Хвилі повзуть швидко і несуть кригу.

— Бідна ж моя голівонько, що я тепер робитиму?.. Льоду нема, воза не видно, чекати нема як на морозі... Брести у чоботях зле — замерзнуть на ногах.

Довго важилася. Мало що не плакала. А ріка спокійно котила темно-сині води.

Олена скинула чобітки. Мов не своїми ногами стала на ожеледу і пустилася брести босоніж. Коле, щипає вода вище колін, ноги сковзаються по камінню... Ще, ще трохи — ось вона вже на березі. Взувається і трясеться, аж зубами цокоче.

* * *

З міста перевіз її мужик через ріку.

Олена йде, мов п'яна. Руки задубілі і червоні, як грань. Плече ув'яло під клунком, а змерзла так, що й тягаря негодна перемістити. Здається їй, що двигає муку на обох

плечах. Сірий вечір западає скоро, мари[10] танцюють перед її очима. Чи це сон? Земля важиться, подається під ногами. Лиш павичка веде її до цілі. Вона рада б уже спочити; більш нічого не чує і не бажає.

По хатах уже позатоплювали. Мороз зціпив повітря, дим ледве продирається крізь нього. Вдивилася в блиск, що плив з одної хати. Глянула перед себе, а в очах потемніло, мало не впала.

"Ой, як швидко темніє, — думала. — Додому вже недалеко, а так тяжко дійти. Скільки разів вздовж села перебіжу і навіть на гадку мені не прийде, що я змучилася, а нині... Он Петро Семенів, а там — Щербани, а за ними мої ґазди. Важко доплентатися. Коби-то можна ту дорогу сховати, що не раз за іграшки перебіжиш. Колись буде легше, і мені пригадається нинішня дорога. Вона минеться. Все минеться.."

Ледве приволоклася.

На порозі мало не впала, але змоглася, поставила муку на стілець, а сама склонилася на лаву. Василиха вдала, що нічого не помічає. Ґазда підійшов до дівчини і заговорив. Її очі вперлися в огонь, що падав з печі. Вона не рухається, як мертва. Лиш сльози напливли в очах і падають на його руки. Він розперезав її. З пазухи покотилася ранішня бульба.

Поклали Олену на піч.

До ранку їй погіршало. Запала в гарячку і кричала спросоння.

Василиха послала по Марисю, Оленину бабу.

— У мене не шпиталь: нема кому ходити коло слабих! Прийшли Марися з сусідкою п обвили Олену кожухом.

— Тут ще її сіряк і чоботи, — згадала стара.

— Сіряк дам, а чоботи — ні. Вона збила дві миски і один горнець.

— Та я вам поверну гроші за те. Скільки були варті ті миски та горнець, що за них аж чоботи в бідної дівчини грабите?

— Що були варті, то були варті, а я від вас грошей не хочу. Ще потім скажете, що ми вас тут пограбували. Одужає, то нехай сама принесе гроші...

— Ой, одужає!.. Вже її тут довели до могили...

Розвили Оленин клунок. Був там старий сіряк і витерта хустка, ще від матері. Дві сорочки, одна латана, три перкалеві спіднички в квітки, дві хустини, кілька силянок намиста, крайка, китайка, сталевий перстень і пара мосяжних ковтків — ціле-ціле придане бідної дівчини.

Бабусі навернулися сльози на очі:

— Доробилася у вас до голого коліна.

Занесли її додому. Марися заходила коло неї, варила зілля, прикликала шептух, підкурювала, але все пі на що не здалося.

VIII

Федя, Олениного батька, не було тоді вдома. Рубав дерево в лісі, а в суботу ввечері прийшов додому і застав новину...

Сидів на лаві і думав. Його думки переривав сухий кашель Олени:

"От маєш новий гаразд... Недавно оженився, а скільки похоронів за той час справив. Поховав своїх і жінчиних, і жінку, і дітей двоє. Лише чоловік трохи з бідки вилізе, лише відітхне, а тут знов новий клопіт. Бідний ніколи нічого не доробиться. Як не по коняці, то по голоблях. Коріцмається чоловік, як муха в мазі, то й ведеться йому, як мокре горить. Полум'я ніякого, лиш диму гіркого багато. І маєтку не доробився, і здоров'я нема вже. В біді вік пропадає..."

Пішов до корчми. Сидів у кутку сам за плящиною та й далі думав. Люди приходили і здоровкались байдуже. Війт і писар сиділи з багачами, пили та балакали голосно. Федь сперся на руку і дивився на них крізь димні сутінки.

"На світі мас вартість лиш багатство, гроші, маєтки. Хто їх має, той має і розум, і сумління, і пошану, і все. Ховають багача — піп читає прощу за нього і говорить: "Це був чоловік сумлінний, справедливий, до церкви все ходив". Говорить, все вихваляє, аж люди плачуть, а чому? Бо взяв гроші за похорон, а то був останній грабіжник, злодій. Ну, правда, інколи піп схаменеться. "Він, — каже, — часом соґрішив, але хто ж із нас нині без гріха?.." А вмере бідний, то тягнуть його, мов здохлу тварину, аби лише збутися".

Федь перехилив чарку і скривився, як від отрути. Подивився на писаря..

"Я завжди був такої гадки, що тепер кожний з нас дурний, письменний він чи ні. Нинішня вченість нічого не варта. Нема в ній ні сумління, ні доброго прикладу. Я хоч би нині і слабкий був, хоч би і в роті нічого не мав, а прийде наказ попові Косити або молотити, то подумаю собі: "Ну та що? Вчений чоловік хіба кривди моєї не схоче, отже, йду". Але коли моя дитина вмере, то піп без воза та й без п'ятки ані з місця не рушить. Бери звідки хочеш, а йому дай. І де ж тут сумління, де тут приклад?.. Чого тут наука варта, коли сумління нема? Таж і ведмедя, і собаку можна всяких штук навчити".

Махнув рукою і налив чарку.

"І як же мені тепер, бідолашному, поводитися з багачем? Коли хтось краде та обдирає людей тому, що жадний, то мені, мабуть, також не було б гріха, якби я з бідки когось ошукав..."

Похитав головою і засміявся гірко. Думки плуталися.

"Не раз думаю собі, що і я не такий вже зовсім дурний..."

Відчув весь тягар самоти і гірку нудьгу.

"Довкола пусто — і в мене так само".

В уяві майнула перед ним небіжка жінка.

"Палагно, Палагно, де твої ручки, де твої очі, де твої сліди? Бідна мученице! Зглянься на мене та випроси в бога талану для мене і своєї дитини... Я тебе ніколи і пальцем не ткнув. Ой, Палагно, того спокою і добра давно вже нема..."

Він бачить, як жінку кладуть у домовину, збиту з дощок постелі, і виносять на двір.

"З постелі труна..."

Синочок Івась припадає до домовини і не пускає, а мала Оленка стоїть у вікні і заплакано дивиться за похороном".

Федь схилив голову на стіл і гризе кулак. Спогад про жаль і здивування дитини

схвилювали його.

"Поставив ти мене, господи, зі скованими руками перед каменем. Як же ж той камінь лупати?.. І нехай мені тут знайдеться мудріший та нехай порадить, як і що робити..."

Вертався пізно вночі і став коло воріт.

"Ані в хату, ані в світ. Ані здоров'я, ані смерті. Ніч ночі не рівна, днина днині не рівна".

Вслухався в шум потоку, що грав у долині.

"От булькотить, пливе вода. Куди? За чим? Та й пропадає в піску".

IX

Весна настала, а здоров'я Олені не поверталось. З кожним днем в'янула. Ранками було легше, а з полудня стогнала від затяжної хвороби: лежить на одному боці, то знов просить, щоб її повернули на другий, і знов шепче, щоб її поклали горілиць. Тяжко їй було вимовити слово. З життям і голос від неї втікав. Коли лебеділа, то на її личку малювалася велика мука. Покладе руки під голову — терпнуть; зложить їх на грудях — давлоть, як камінь від жорен; опустить попри себе — стають важкі, западаються крізь постіль глибоко в землю, тягнуть її за собою. В ногах холод і дрижаки, в грудях гаряче, ніби там вогонь горить. Здається їй, що не лежить на постелі, лиш на голих, твердих дошках, і подушка дошкуляє. Росте під головою, виповнюється, підіймає вгору її голову, подається, аж шия терпне. Дошкульний гомін дрожить у вухах, аж млоїть. Пам'ять заморочується, мари мучать її безсонницею, якої вона не в силі відрізнити від сну.

* * *

У лісі весняний ранок. Рубачі повиходили з колиби, стають до роботи.

Федь устав, мов не свій. Такий його жаль взяв, що сам дивувався, звідки це та й з чого? День був сірий, в лісі стояв сутінок. Морозу не було, але Федь промерз та ослаб.

Чути було, як цюкають сокири, гупають довбні, шаркотять пили, скрегочуть колоди та лопають грубі поліна. Час від часу рухнеться з тріском і грюкотом велетенське дерево. Глухий стогін, ніби з тисячі грудей, лупає далеко-далеко лісами.

Федь колов колоду, коли почув за собою голос. Обернувся — Степан.

— Йдіть, нанашку, додому. Марися мене послала. Олена вмирає.

X

Олена розплющила очі й прислухалась.

— Бабуню, чи то зозуля кує?

— Ага, зозуля.

— Підведіть мене до вікна.

Стара взяла її під руку й допомгла зійти з постелі. Олена стала на долівку, почула гострий біль в голові і впала на Марисині руки. В грудях защеміло, піднявся кашель, полилася кров.

Згодом очуняла. Сиділа коло вікна, а стара підтримувала її. Повіяло весняним леготом: вона прижмурила очі і слухала, як вітерець гладив її по лиці. Стала майже прозора. Дихала важко...

У вільшині тужить сопілка, а там потік забуту співанку співає.

— Гори синіють он, верхи зеленіють, а ліс, бабуню, який милий тепер... Я радо пішла б, мені легше нині. Чи то вже з полудня? Коли сонце знов зійде?..

Останніх слів стара не дочула. Олена знов схилилася на підвіконня і зажмурила очі.

Надійшла сусідка і допомгла занести хвору на постіль. Олена чує, як її поволі переносять, як кладують легко і накривають сіряком. Усе чує, та не має сили прокинутись. Її огорнув такий солодкий сон, що аж жаль прокидатися...

Стара захлипала. Олена розкрила очі. Вітер заносить цвіт яблуньки до хати. Дівчина видивилася — голуби ті давні. От і мати... В білій, як сніг, намітці. Дівчина зайшлася перериваним плачем.

— Цить, дитинко, я все знаю. Тебе мучили. Тихенько, тепер вже не будеш терпіти.

Дівчина втихомирилася:

— Я, мамуню, мато чобітки. Я сама собі їх придбала. Чекайте, покажу вам.

Але мати переймає її.

Марися заводить. Хустка їй з голови зсунулася, сивий волос упав на Оленчині ноги. Дівчина розплющила очі, усміхнулася і затихла.

XI

Нарядили її в біленьку сорочку, спідничку з квітками і поклали на лаві. Сусідки сходяться. Тиша переривана зітханням, шепотом, молитвою. Діти, здивовані, притулилися до матерів.

Прийшов Федь. Сперся на припічок і важко дихав. Вінок з барвінку у неї на голові — як до шлюбу. Підійшов і припав до її ніг. Потім узяв її голову в обидві руки та промовляє:

— Скажи, на кого і навіщо нас покидаєш? На кого я тепер буду надіятися? Хто по моїй бідній голові заплаче? Така ти, як рання квітка, — та й диви — уже тебе нема... Та й просвітку, ні добра ніякого не зазнала, бідна дитино... Ми тобі хату ладили, а ти собі іншу знайшла. Ми тобі коровицю придбали, а ти її покинула...

Сусіди вивели його силоміць на призьбу і розважали.

— То, куме Федю, як той казав, чого плакати. Таж нас також таке чекає.

— Або, може, й гірше.

— І я скажу: й гірше. Бо що тут — то ми бачимо.

Федь сховав голову в долоні. Грициха відкашлянула.

— Отак, Грицихо, вороги нині знищують наших дітей. Що воно комусь винне?..

— Ой так, так, бодай їх грім бив та періщив!

Мали на гадці Василюху.

— А що гадаєте — вона завтра не буде брехати на ціле село: "Йой, падоньку мій нещасливий! Яке воно, небожа, добре та послухне було. Та чому воно не сказало, що йому хибує? Та чи воно в мене їстоньки чи питоньки не мало?"

— Еге, еге. Так, як би їй за ту дитину черево боліло.

Федь прочуняв. Встав і поволікся до комори. Склав руки на скриню і приліг на них

головою.

Дихав важко. Губи увісшалися в руки, очі світили дико. Мав розкриті очі, а здавалось йому, що спить. І добре йому так було. Хотів, щоб те забуття тривало якнайдовше. Забував про біль.

Виринула хата, люди, небіжка. Захлипав, ніби спросоння, і прошепотів:

— Підеш, донько, до матері та скажи, що мені тут уже гаразду нема. Скапарився вік, як несолена страва.

Люди дивляться на нього, він водить очима по них, немов прощається. Прокинувся і притиснувся до кутка комори. Знітився і обгорнувся сіряком. Жаль йому стало самого себе. Чув на собі драну сорочку і латаний сіряк, і здавалось йому, що вони також нещасливі. Заломив руки і бився головою об стіну.

Майдан-Посіч, 1894 р.

[1] Проща.

[2] Ганьбитися.

[3] Березовий або осиковий гай.

[4] Горобина.

[5] Хмиз.

[6] Їжак.

[7] Шуліка.

[8] Трясогузка.

[9] Кедрівка.

[10] Привиди.

Джерело: Яцків М. Ю. Новели. — Львів: Каменяр, 1985.